

11 december 2008

Academische lezing voor Nobel op het Noord
door Tomas Baum

Geachte excellenties,
Geachte leden en sympathisanten van de vredesbewegingen,
Geachte aanwezigen,

Ik wil de organisatoren van Nobel op het Noord feliciteren én danken. Feliciteren omdat ze de Nobelprijs voor de Vrede hier in Antwerpen onder de aandacht brengen en danken omdat ze mij de gelegenheid bieden om samen met u in te gaan op het belang van deze prijs. Zoals u intussen weet, werd de Nobelprijs voor de Vrede gisteren in Oslo uitgereikt aan de bemiddelaar Martti Ahtisaari. Graag wil ik met u, twee zaken van naderbij bekijken: de prijs en de laureaat. Een rode draad doorheen mijn betoog zal zijn wat vrede betekent en wat vrede kan betekenen. Een blik op de Nobelprijs voor de Vrede en de laureaat van 2008, leert ons – mijns inziens - veel over hoe wij naar vrede kijken.

In 1895 – een jaar voor zijn dood – maakte Alfred Nobel zijn testament op. Dat was niet louter een formaliteit, de man had immers een indrukwekkende fortuin vergaard met de uitvinding, ontwikkeling en productie van dynamiet. Nobel bepaalde dat een groot deel van dat fortuin moest gebruikt worden om prijzen uit te reiken aan zij “die in het voorgaande jaar het meest betekend hadden voor de mensheid”. Hij noemde daarbij vijf domeinen: fysica, chemie, geneeskunde, literatuur en vrede. Dat drie van de vijf prijzen te maken hebben met exacte wetenschap, weerspiegelt het toen reeds ongecontesteerde geloof dat de harde wetenschap de toekomst van de mensheid zou bepalen. De prijs voor literatuur weerspiegelt het belang van cultuur. Literatuur was één van Nobels stokpaardjes.

De Prijs voor de vrede is ongetwijfeld de vreemde eend in de bijt. Alfred Nobel zal als belangrijke industrieel zeker geïnteresseerd geweest zijn in politieke vraagstukken. Hij was een man van de wereld. En welke mens is vrede niet genegen? Toch heeft de prijs een wat vreemde bijmaak. Nobel was immers de uitvinder van dynamiet. Dynamiet bracht niet alleen een aardverschuiving teweeg in de mijnbouw en infrastructuursector, het veranderde ook drastisch de militaire praktijk. Het succes van dynamiet op verschillende fronten, maakte dat Nobel zijn uitvinding op grote schaal kon produceren. Op deze wijze verwierf hij een fortuin dat nu al meer dan 100 jaar lang het fundament vormt van de bekende prijsuitreiking. In deze periode heeft de prijs alleen maar aan prestige gewonnen.

In het licht van deze achtergrond zien we dat het inrichten van de Vredesprijs niet alleen het resultaat was van nobele bedoelingen. Ook morele dilemma's plaagden Alfred Nobel. Commercialisering van explosief materiaal eist immers vele mensenlevens. Hij worstelde - ook bij leven - met dit dilemma. Om ermee om te gaan ontwikkelde hij voor zichzelf een theorie die ook in het nucleaire tijdperk van de Koude Oorlog gebruikt werd, en hier de motivatie voor grenzeloze bewapening zou vormen: de theorie van de wederzijdse

afschrikking. De redenering was dat een terreurbalans vrede zou brengen: de erkenning van de verschrikkelijke brutaliteit van oorlogsgeweld zou uiteindelijk leiden tot vrede.

In een brief aan een vriendin omschreef Nobel het zo: *'my factories may well put an end to war sooner than your congresses. ... The day when two army corps can annihilate one another in one second, all civilised nations, it is to be hoped, will recoil from war and discharge their troops'*. Let op het begrip *'civilised nations'* en het tussenzinnetje *'it is to be hoped'*. De geschiedenis heeft deze hoop nooit geschraagd en nooit een bewijs aangeleverd voor de juistheid van de 'Afschrikkingstheorie'. Is het misschien een 'doctrine' in plaats van een theorie? Wanneer je militair strategen van de NATO bezig hoort, maakt deze doctrine vandaag - helaas - nog steeds furore. Naast deze in onze ogen nogal vreemde vredeslogica, achtte Nobel het ook nuttig meer opbouwend vredeswerk te ondersteunen, waardoor de Nobelprijs voor de Vrede vorm kreeg.

Vandaag is de Nobelprijs voor de Vrede een prestigieuze prijs die jaarlijks veel aandacht geniet, de aandacht vestigt op vredesvraagstukken en in bepaalde gevallen een onmiskenbaar heilzaam en emancipatorisch effect heeft gehad. Daarom is het te gemakkelijk de Nobelprijs af te rekenen op zijn geboorteakte en is het nuttig om zijn historische palmares en hedendaagse relevantie onder de loep te nemen.

De Nobelprijs voor de Vrede werd voor het eerst uitgereikt in 1901. Nobel had bepaald dat de prijs jaarlijks diende te worden uitgereikt aan diegene *"who shall have done the most or the best work for fraternity between nations, for the abolition or reduction of standing armies and for the holding of peace congresses"*. Er worden dus drie activiteiten bepaald die in aanmerking komen voor de prijs: het bevorderen van broederschap onder naties, non-proliferatie en beperking van militaire capaciteit bewerkstelligen en het faciliteren van onderhandelde oplossingen voor geschillen.

Geir Lundestad - Secretaris van het Nobelprijscmité - maakte in 2001 een stand van zaken op van 100 jaar uitreiking van de Nobelprijs voor de Vrede. Ook Douglas Bulloch van het Departement Internationale Relaties van de London School of Economics deed diezelfde oefening begin dit jaar over. Zij het op een meer reflexieve en kritische manier in zijn artikel 'For whom Noble tolls?' Beide auteurs geven een uitstekend inzicht in de historiek van de Nobelprijs. Wat meer is, ze doen nadenken over de implicaties en mogelijke interpretaties daarvan.

De evolutie van het profiel van de laureaten voor de Vredesprijs, geeft meteen ook de evolutie aan van de manier wij in het Westen over vrede denken; Wat dat concept betekent én wat de aangewezen manieren zijn om vrede te bewerkstelligen. Op Nobels oorspronkelijke omschrijving van mogelijke laureaten is duidelijk nog de stempel van de negentiende eeuw gedrukt. Toen geloofde men nog sterk in het institutionalisme van

Westerse liberale staten. Daarbij zou een overeengekomen systeem van normen en arbitrage toelaten geschillen tussen staten zogenaamd onpartijdig te beslechten. Deze idee werd concreet gemaakt in zogenaamde 'Vredescongressen' waar hard tegen onzacht werd onderhandeld met dominantie, invloedssferen en - laat ons dit niet vergeten - koloniale belangen als inzet. Voor Nobel was vrede het bestaande systeem van de Westerse liberale orde: onderlinge onenigheid was via onderhandelingen te regelen en de rest van de wereld was enkel onderhandelingsmarge. Dat geloof in instituties kreeg ook vorm in de allereerste Nobelprijs voor Frédéric Passy, een van de stichters van de Interparlementaire Unie. Later kreeg ook Wilson de Vredesprijs voor zijn inspanningen voor de Volkerenbond, en nog later, waren de Verenigde Naties bij de gelauwerden.

De 'Peace as order' – vrede is orde - gedachte die reeds vervat zat in de omschrijving van Nobel bleef tot de jaren '60 over het algemeen weerspiegeld in de keuzes van het Nobelprijsofficieel: vrede betekent 'geen oorlog', het sluiten van pacts en gewapende conflicten stoppen of vermijden. Dit is een negatieve invulling van vrede. Negatief in de zin van niet-oorlog.

Het begrip vrede evolueerde in de meer dan 100 jaar dat de Vredesprijs wordt uitgereikt, en aan de wilsbeschikking van Nobel werden nieuwe en bredere interpretaties gegeven. Vanaf de jaren 1960 doet zich een verschuiving voor van 'vrede als orde' naar 'vrede als rechtvaardigheid': een meer positief vredesconcept waarin erkend wordt dat mensen overal ter wereld universele rechten hebben en waarin respect voor die rechten de basis vormt voor vrede. Niet dat het meer klassieke idee van 'negatieve vrede' volledig verdween, maar de prijzen voor Martin Luther King, Amnesty International, Moeder Tereza en Médecins Sans Frontières zijn duidelijk illustraties voor een veranderde invulling van het begrip vrede. Een van de meest opmerkelijke verschuivingen in het toekennen van de Nobelprijs voor de Vrede gebeurde ongetwijfeld de twee vorige jaren. Daarbij kreeg vrede zelfs niet meer langer de brede, positieve invulling van 'rechtvaardigheid', maar moest vrede het opnemen tegen het geheel van mondiale problemen waarmee de mensheid wordt geconfronteerd. In 2006 werd de prijs toegekend aan Muhammad Yunus en de Grameen Bank, voor hun inspanningen voor het creëren van economische en sociale ontwikkeling via microkredieten. Vorig jaar, in 2007, ging de prijs naar Al Gore en het IPCC – het klimaatpanel van de VN – voor hun inspanningen om kennis te ontwikkelen en te verspreiden over klimaatverandering die door de mens wordt veroorzaakt, en om de basis te leggen voor maatregelen om die verandering tegen te gaan.

Dat er samenhang is tussen armoede, milieuproblemen en vredesvraagstukken is een evidentie. Net als chemie, fysica en geneeskunde samenhangen, of recht, politieke en sociale wetenschappen. Deze samenhang is geen argument voor vermenging van alle mogelijke domeinen. Dat de Vredesprijs gaat naar mensen die aandacht vragen voor globale

problemen als economische ontwikkeling en de opwarming van de aarde is opmerkelijk. Meer nog; het duidt misschien op een conceptueel probleem bij het Nobelprijscmité, waar de dingen blijkbaar niet meer terdege worden onderscheiden. Dat de Nobelprijs voor Economie in 2005 ging naar twee strategische denkers draagt bij tot die verwarring. Robert Aumann en Thomas Schelling ontwikkelden tegen de achtergrond van de Koude Oorlog elementen van speltheorie, waarbij ze ingingen op de vraag waarom sommige individuen, organisaties en landen erin slagen samen te werken en andere in eindeloze conflicten verzeilen. Dit lijkt me meer relevant als bijdrage aan vredesonderzoek dan aan economisch onderzoek.

Die conceptuele verwarring doet de vraag rijzen of de Nobelprijs voor de Vrede wordt toegekend op grond van baanbrekend vredeswerk, of op grond van de waan van de dag, een hype, of van een establishmentdynamiek. De heer Bulloch gaat in zijn artikel dat ik zonet noemde nog een stap verder. Hij meent dat door een Vredesprijs toe te kennen aan mensen die waarschuwen voor de klimaatverandering, die klimaatverandering wordt bevestigd als bron van conflict en niet aangegrepen als mogelijk bindmiddel om over staten en continenten heen in eendracht deze bedreiging voor de mensheid aan te pakken. Wat de prijs voor Yunus – de man van de microkredieten – betreft, meent Bulloch dat het Westers establishment armoede hiermee als een vredesprobleem catalogiseert dat bovendien nog door de mensen onderaan de ladder moet worden opgelost. Op deze wijze kan armoede - met enige opluchting - van de Westerse politieke agenda geschoven worden, nochtans dé plaats waar de structurele oplossingen voor economische onrechtvaardigheid vorm zal moeten krijgen. Tussen haakjes: hier is een depolitisering merkbaar, waardoor het lijkt alsof vrede met alle aspecten van de mensheid te maken heeft, uitgezonderd met het politieke en het politiek beleidsniveau. Hou deze opmerkelijke vaststelling even vast, ik kom hier later op terug wanneer ik het over management van vrede heb.

Het zal u - na deze kritische kanttekeningen bij de laatste laureaten van de Nobelprijs voor de Vrede – niet verbazen dat ik samen met vele anderen met meer dan gewone belangstelling uitkeek naar de winnaar voor 2008. Op 10 oktober werd echter bekend gemaakt dat Martti Ahtisaari de Nobelprijs voor de Vrede zou ontvangen. Het Comité roemde zijn “belangrijke inspanningen, op verschillende continenten en gedurende meer dan drie decennia, om internationale conflicten op te lossen.” Ahtisaari is inderdaad een fenomeen in de internationale onderhandelingsarena. Een volledig biografisch overzicht zou ons te ver leiden, maar ik geef u enkele ankerpunten en wil daarna kort ingaan op zijn inzichten als onderhandelaar en op de betekenis van het toekennen van de Nobelprijs aan Ahtisaari.

Volgens Ahtisaari zelf wortelt zijn engagement als vredesbemiddelaar in zijn jeugd: hij werd in 1937 geboren in Viipuri, wat toen nog een deel van Finland was. In 1939 eiste de Sovjet Unie dat deel van Finland. Ahtisaari zocht samen met zijn familie onderkomen in andere

delen van Finland en werd wat hij zelf een 'eternally displaced person' noemt. Vanuit die achtergrond is zijn begeestering en professionele inzet voor vrede en ontwikkeling, meestal onder de VN-vlag, niet verwonderlijk. Zijn carrière begon in 1977 in Namibië, waar hij in opdracht van de VN 13 jaar lang het onafhankelijkheidsproces begeleidde. Vandaag noemt Ahtisaari dat nog steeds zijn belangrijkste verwezenlijking. Nadat hij van 1994 tot 2000 president was van Finland, richtte hij het Crisis Management Initiative (CMI) op: een ngo die zich inzet voor crisis management en conflict bemiddeling. Samen met het CMI speelde hij in 2005 een cruciale rol bij de onderhandelde oplossing voor het conflict in Aceh in Indonesië. In 1999, en ook van 2005 tot 2007, was hij betrokken bij de onderhandelingen over de onafhankelijkheid van Kosovo. Heel recent nog in 2008 werd zijn hulp ingeroepen bij het complexe en uitzichtloze conflict in Irak. Daarnaast was hij ook actief bij vredesonderhandelingen in Noord-Ierland, Centraal-Azië en de Hoorn van Afrika.

Martti Ahtisaari is duidelijk een man van de praktijk. Meer nog: hij is een man van de *politieke* praktijk. Op het internationaal toneel was hij steeds actief om uitslaande branden te blussen. Zijn aandacht gaat dan ook naar omliggende gebieden om ervoor te zorgen dat gensters niet overspringen of de rookschade beperkt wordt. Men moet volgens de laureaat ook steeds weer op zoek gaan naar de oorzaak van de brand om te zorgen dat die voorgoed wordt gedoofd. Deze inzichten verklaren zijn bijzondere meerwaarde voor vredesonderhandelingen wereldwijd. Door zijn lange staat van dienst, kan hij ook zaken in perspectief plaatsen en lessen destilleren. We mogen hopen dat net die lessen een duw in de rug krijgen door de aandacht die de Nobelprijs vandaag genereert. Een vredesonderhandelaar is natuurlijk geen Messias die een goddelijke redding brengt voor zij die in nood zijn door conflict. Vredesonderhandelingen zijn telkens unieke oefeningen in het balanceren op een slappe koord. Het is kunst en vliegwerk dat de eerste stap vormt naar duurzame oplossingen.

In Ahtisaari's visie moet nog voor het starten van een bemiddelingspoging de grootste en soms onoverkomelijke stap gezet worden door strijdende partijen: ze moeten een stuk van hun soevereiniteit afstaan en toelaten dat, wat zij als een interne kwestie beschouwen, een internationaal karakter krijgt door bijvoorbeeld de betrokkenheid van de internationale gemeenschap. In dat kader kan het trouwens aangewezen zijn om vaste, diplomatieke, staatsgerichte, structuren en instellingen in vraag te stellen en de weg vrij te maken voor onderhandelingen onder begeleiding van niet-statelijke actoren. Dit kan de koudwatervrees voor onderhandelingen verminderen.

Ook na al die jaren ervaring heeft Ahtisaari geen vast recept voor bemiddeling '*I see mediation more of as art rather than an established practice*', liet hij kort voor het toekennen van de Nobelprijs optekenen. Hij pretendeert dus niet de goeroe van bemiddelaars te zijn. Waar Ahtisaari mijns inziens wel voor staat is een duidelijke professionalisering van bemiddelen. Hij staat er op een eigen team van experts rond zich te verzamelen om alle

aspecten van het te onderhandelen conflict uit te spitten, op tafel te kunnen leggen en mogelijk oplossingen uit te werken. Een mediagenieke hand schudden is een belangrijk symbolisch gebaar, maar structurele oplossingen krijgen slechts vorm in haalbare technisch uitgewerkte plannen.

Anderzijds is hij er zich van bewust dat politieke en ambtelijke onderhandelingen slechts een eerste stap zijn in het bemiddelen van een conflict. Hij pleit voor bemiddeling op verschillende niveaus. Niet alleen de onderhandelingen op hoog politiek niveau de zogenaamde 'Track I' dienen nagestreefd, ook de 'Track II' diplomatie verdient bijzondere aandacht. Meer informele bemiddelingsprocessen die op maatschappelijk niveau conflictbemiddeling vorm geven, zorgen voor het noodzakelijke draagvlak. Slechts een combinatie van verschillende parallelle bemiddelingsinspanningen, elk via zijn eigen netwerk en logica, draagt bij tot een duurzame oplossing van een gewelddadig conflict.

Geconfronteerd met het feit dat de meeste vredesakkoorden binnen de vijf jaar aan flarden worden geschoten, benadrukt Ahtisaari de complexiteit van bemiddelingspogingen. In de interdependentie van ontelbare factoren ziet hij wel prioriteiten, eerder chronologisch van aard dan wat belang betreft. Voor hem moeten vredesonderhandelingen het met alle partijen overeengekomen doel hebben om een basisveiligheid te verzekeren en een politiek kader te scheppen om andere aspecten zoals justitie, economie en sociale vraagstukken binnen deze overeengekomen structuur aan te pakken. Een vredesonderhandelaar beschikt immers niet over een 'theory of everything' om alles op te lossen.

Als eerste reactie op het ontvangen van de Nobelprijs wees Ahtisaari meteen de internationale gemeenschap terecht voor het uitblijven van inspanningen voor de zogenaamde 'bevroren' conflicten. Hij is er immers van overtuigd 'dat elk conflict kan worden opgelost'. Die uitspraak staat symbool voor zijn geloof in bemiddeling als middel om elk conflict hanteerbaar te maken, maar daarbij dient bemiddeling telkens opnieuw uitgevonden te worden: steeds neutraal en belangeloos.

In het licht van wat ik in het begin van mijn uiteenzetting zei over de historiek van de Nobelprijs voor de Vrede – herinner u de conceptuele verwarring - is de Nobelprijs 2008 opmerkelijk in zijn klassieke benadering en wat mij betreft geheel terecht. Ook het Nobelprijscomité stelde vast dat ze opnieuw het concept van de prijs wat scherper hadden gesteld, met een letterlijke verwijzing naar Nobels testament bij de beschrijving van Ahtisaari's inspanningen: *'These efforts have contributed to a more peaceful world and to fraternity between nations in Alfred Nobel's spirit'*.

Om u uit te leggen waarom ook ik de prijs voor Ahtisaari toejuich, moet ik enkele begrippen die ik reeds in mijn uiteenzetting liet vallen opnieuw opvissen. We gingen ervan uit dat de

evolutie van de Nobelprijs laat zien hoe ook het begrip vrede geëvolueerd is. Daarvoor gebruikten we enkele termen die Michael Banks eind de jaren '80 introduceerde in zijn artikel 'Four Conceptions of Peace'. Zijn eerste concept voor vrede is 'Peace as harmony', een semi-religieus geloof in een conflictloze wereld die hij zelf als irrelevant beschouwt. Ten tweede omschrijft hij 'Peace as order': een vaak 'negatief' genoemde omschrijving van vrede als het uitblijven van geweld door een efficiënte politieke orde te handhaven en te bestendigen. Ten derde omvat 'Peace as justice' een meer positieve omschrijving van vrede als rechtvaardigheid met inbegrip van levensonderhoud, politieke rechten en vrijheden. Het knelpunt bij dit concept is dat de notie 'rechtvaardigheid' een subjectief begrip is, dat - zeker voor strijdende partijen - telkens iets anders betekent.

Voor Banks is 'Peace as harmony' irrelevant, 'Peace as order' te minimalistisch en 'Peace as justice' inherent problematisch. Daarom introduceert hij een vierde concept 'Peace as conflict management'. Vrede als het constant omgaan met conflicten en het in balans houden van de voorwaarden om vredevol samen te leven, geweldloos veranderingen te bewerkstelligen en ontwikkeling te bevorderen. Het is een veel praktischer gericht concept dat realiteitszin niet laat verzanden in fatalisme. Het houdt rekening met reële samenlevingsvormen en laat ook de ruimte open voor het politiek pluralisme.

Als u mij toestaat maak ik hier even een etymologische zijspiong: Pax, de basis voor de hele Romaanse etymologische tak voor het woord vrede, is verwant met het Latijnse paciscor, met iemand een overeenkomst, een pact sluiten. In de Romeinse traditie verwijst vrede dan naar de juridische en institutionele orde die het centrale keizerlijk gezag in Rome wist te vestigen binnen de grenzen van haar rijk. De hele Germaanse linguïstisch wortel met vrede en frieden en fred, hangt samen met de etymologie van vrijheid: een rechtstoestand van zekerheid, een toestand onder verwanten of ook beschermd zijn tegen wapengeweld. Pax als 'Peace as order' en vrede als 'Peace as justice', het zijn concepten die al eeuwenlang het begrip van vrede bepalen.

Vrede als orde door middel van pacten was - gezien de historische context - de horizon waartegen Alfred Nobel het te lauweren vredeswerk omschreef. Ahtisaari's werk sluit daar, zoals terecht door het Nobelprijsc comité opgemerkt, op een hedendaagse manier bij aan. Een eerste stap in zijn bemiddelingsprocessen is ervoor zorgen dat er niet elke dag doden vallen in gewapend geweld en dat er een minimale veiligheidssituatie bestaat. Zoals eerder aangehaald vindt hij het echter al even belangrijk het raamwerk overeen te komen waarbinnen oplossingen kunnen worden gezocht voor de meer fundamentele gronden van conflict en de voorwaarden kunnen bepaald worden om tot duurzame vrede te komen. Het aanmaken van instrumenten om conflicten op een geweldloze manier hanteerbaar te maken is fundamenteel. Een van die elementen is het organiseren van een politieke structuur die gedragen wordt door de betrokken maatschappij.

Ahtisaari neemt mijns inziens bij conflicten dan ook een eerste stap naar de invulling van wat ik naar analogie met Banks vier concepten 'Peace as politics' zou noemen. Een legitieme vorm van samenleven die er op termijn voor kan zorgen dat 'Peace as justice' met een maatschappelijk draagvlak vorm krijgt – en niet opgelegd wordt door interventietroepen vol goede bedoelingen. De eigentijdsheid van Ahtisaari's aanpak wordt nog benadrukt door het feit dat hij bijna geen bemiddelingen tussen natiestaten op zijn conto heeft, maar wel de nieuwe vormen van conflict, die intra- en suprastatelijk zijn, aanpakt. Het getuigt van doorzicht en een toekomstgerichte visie om bij huidige conflicten ook meteen niet-statelijke actoren te betrekken bij het werken aan vreedevolle oplossingen.

Ik ben me ervan bewust dat ik hiermee het werk van Ahtisaari in een brede, misschien te brede, context heb geplaatst. Maar ik hoop dat dit het belang onderstreept van het toekennen van de prestigieuze Vredesprijs aan vredeswerk dat de voorhoede vormt van alle andere lovenswaardige ontwikkelingsdoelstellingen. Mijns inziens is het ondersteunen van die voorhoede de essentie van wat een prijs voor de vrede kan betekenen.

En daarmee sluit ik mij volledig aan bij het Nobelprijsc comité: *"Through his untiring efforts and good results, he has shown what role mediation of various kinds can play in the resolution of international conflicts. The Norwegian Nobel Committee wishes to express the hope that others may be inspired by his efforts and his achievements."*

Ik dank u voor uw aandacht.